

Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Kis Kelemen Bence

CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS A NEMZETKÖZI JOGBAN
különös tekintettel a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek alkalmazására

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezető:

Dr. habil. Mohay Ágoston
egyetemi docens

Pécs

2021

Tartalomjegyzék

I. A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása	3
II. Az elvégzett vizsgálatok, elemzések rövid leírása, a feldolgozás módszerei	3
III. A tudományos eredmények rövid összefoglalása, azok hasznosítása, illetve a hasznosítás lehetőségei ..	4
IV. A munka témaköreiből készült publikációk jegyzéke	8

I. A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása

A doktori értekezés témája a célzott likvidálások nemzetközi jogi szempontú vizsgálata, különös tekintettel a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek alkalmazására. A kutatás megkezdésének időpontjában a célzott likvidálás egy olyan állami eszköz volt, amelyet a 2000-es évek eleje óta kizárólagosan a terrorizmus elleni küzdelemben alkalmaztak, ez a helyzet azonban alapjaiban változott meg 2020 januárjában, amikor az Egyesült Államok egy felfegyverzett drón segítségével célzottan likvidálta Quassem Soleimani iráni tábornokot. Ezzel ez az állami *policy* voltaképpen kikerült a terrorizmus elleni küzdelem kizárólagos köréből és megnyitotta az utat egy sokkal szélesebb körű állami gyakorlat előtt.

Az értekezés a fenti jelenség vizsgálatára vállalkozott, mégpedig nemzetközi jogi szempontból, amelyhez elengedhetetlenül szükséges ezeknek az állami magatartásoknak a nemzetközi jogi szempontú vizsgálata és elemzése.

II. Az elvégzett vizsgálatok, elemzések rövid leírása, a feldolgozás módszerei

A fentiekben foglaltaknak megfelelően tehát az értekezés célul tűzte ki maga elé, hogy egyfelől meghatározza a célzott likvidálások fogalmát, ezzel elhatárolva azt más hasonló állami aktusoktól, amely így kellően lehatárolható vizsgálódási alapot biztosít a további elemzésekhez. A célzott likvidálások fogalmi meghatározását követően szükséges volt megvizsgálni az ezzel kapcsolatos állami gyakorlatokat, amely nemzetközi jogi témájú dolgot esetében a dolog természetéből adódóan elengedhetetlenül fontos volt.

Ezt követően kerülhetett sor a célzott likvidálások *jus ad bellum*, azaz az erőszak alkalmazását kivételesen lehetővé tevő jogalapok oldaláról való vizsgálódásra, amely értelem szerűen magában hordozta az erőszak alkalmazására vonatkozó jogi normák részletes elemzését, különösen kitérve az erőszak tilalmára, az az alóli kivételekre, valamint az államok célzott likvidálási gyakorlatára e normák tekintetében. Az elemzésre abból a szempontból volt szükség, mert a fogalmi meghatározás során az értekezésben a határon átnyúló elemmel rendelkező célzott likvidálásokra szűkítettem a vizsgálódás kereteit.

Az államközi erőszakalkalmazás szempontjából lefolytatott elemzés után szükséges volt megvizsgálni a célzott likvidálásokat az élethez való jog oldaláról is. Ez ugyanis az az emberi jog, amelyre a célzott likvidálási akciók a legnagyobb hatást gyakorolják. Az élethez való jog megsértése vagy tiszteletben tartása tekintetében az értekezés különbséget tesz fegyveres konfliktusokban és azon kívül végrehajtott célzott likvidálások között. Míg főszabály szerint utóbbi esetre a humanitárius nemzetközi jog rendelkezései irányadók, addig az előbbi esetében az emberi jogok nemzetközi rendszerének általános rendelkezéseit kell figyelembe venni.

Az értekezés ennek megfelelően először a fegyveres konfliktusok hiányában végrehajtott célzott likvidálási akciókat vizsgálta, mégpedig elsőként az élethez való jog tartalmi oldala, majd pedig – a határon átnyúló elem okán – az emberi jogok extraterritoriális védelme lenszején keresztül.

Ezt követően a vizsgálódás következő nagyobb egységét a fegyveres konfliktusok során végrehajtott célzott likvidálási akciók képezték. E körben elsőként szükség volt a fegyveres konfliktusok fennállásának vagy fenn nem állásának a megállapítására, valamint a fegyveres konfliktusok legfontosabb szabályainak, különös tekintettel a támadhatóság normáinak elemzésére, különös tekintettel azokra a normákra, amelyek a célzott likvidálások szempontjából a legfontosabbnak bizonyultak.

Végül, de nem utolsó sorban az értekezés egyik nívumaként tartható számon, hogy az részletesen vizsgálta a célzott likvidálások bírósági felülvizsgálatának lehetőségét. Az értekezés egyebek mellett

kitért a célzott likvidálások nemzetközi bírói fórumok előtti felülvizsgálatának lehetőségére, úgy, mint a Nemzetközi Bíróság, a Nemzetközi Büntetőbíróság, valamint egyes állandó emberi jogi fórumok előtti eljárásokra. Ezt követően a szükségessé vált a nemzeti bíróságok előtti igényérvényesítés vizsgálata is, amit az Egyesült Államok, Izrael, az Egyesült Királyság, Németország, Hollandia és Pakisztán tekintetében valósított meg az értekezés. A bírósági igényérvényesítés vizsgálatára abból a szempontból volt szükséges, hogy a célzott likvidálásokat az elmúlt két évtized során egyfajta felelősségi vákuum jellemezte, amelynek valamilyen formájú feloldása vált szükségessé.

Az értekezés a fentiekben túl tartalmaz egy rövid elemzést a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek az állami gyakorlatban betöltött szerepéről is, amelyben kitér annak történeti gyökereire, a technológiai jelenlegi állására, valamint jövőbeni kihívásaira is.

Rátérve a feldolgozás módszereire, előjáróban rögzítendő, hogy az értekezés a nemzetközi jogi pozitívizmus talaján áll. Az értekezés nagyban támaszkodik nemzetközi bírói fórumok ítéleteinek értelmezésére és elemzésére és különös figyelmet szentel egyes nemzeti bírói fórumok döntéseinek, ezek ugyanis a nemzetközi szokásjogi normák konkrét megállapításában is segítséget nyújthatnak, hiszen a bíróságok, mint állami szervek tevékenysége állami gyakorlatnak, döntéseik pedig akár jogi meggyőződésnek is tekinthetők. A disszertáció a primer források mellett szekunder forrásokat, így különösen a témakörben született monográfiák, tanulmánykötetek és tanulmányok eredményeit is felhasználja. Végül, de nem utolsó sorban az értekezés leíró, elemző, valamint kritikai és konstruktív szemléletmódban született, szükség szerint kiegészülve az összehasonlító elemzés módszereivel, így a közjogi tudományos vizsgálati módszerek teljes spektrumát felöleli.

III. A tudományos eredmények rövid összefoglalása, azok hasznosítása, illetve a hasznosítás lehetőségei

Az alábbiakban az értekezés VIII. fejezete alapján röviden bemutatom a kutatás eredményeit, valamint hasznosításának lehetőségeit.

Célzott likvidálás alatt azok a határon átnyúló halálos erőszak alkalmazások értendők, amelyek szándékosan, célzatosan és előre megfontoltan történnek, mégpedig olyan módon, hogy az akció célja egy egyénileg meghatározott célszemély halála. Az akció az államnak betudható, a célszemély nincs az erőszakot alkalmazó fizikai őrizzetében és nincs jogerős bírói döntés, amely alapot adna az erőszakalkalmazásra. E fogalmi elemek alapján lehetőség van elhatárolni a célzott likvidálásokat más hasonló fogalmaktól, mint amilyen az asszaszináció, illetve a törvénytelen ölés, amelyek mindegyike legalább azt kívánja meg, hogy az állami magatartás jogellenes legyen, szemben a célzott likvidálás jogilag semleges jellegével. Emellett az akció elhatárolható a halálbüntetéstől a jogerős bírói ítélet és az ebből következő állandó „jogszerűség” miatt, továbbá a preventív akcióktól is, ugyanis a célzott likvidálások elsődleges célja a célszemély életének elvétele. Ez nem jelenti azonban azt, hogy a célzott likvidálásoknak ne lehetne egyfajta speciális preventív célzata is. Ez különösen az emberi jogi szempontú jogszerűségi vizsgálatok fényében fontos.

A fegyveres vagy felfegyverzett pilóta nélküli repülőgépek a modern kori célzott likvidálások legtipikusabb eszközeivé váltak. A pilóta nélküli repülőgépek alkalmazása a hadviselésben több mint százéves múltra tekint vissza, a modern célzott likvidálások kivitelezésére is képes gépeket pedig már 2001. szeptember 11. előtt kifejlesztette az Egyesült Államok. A pilóta nélküli rendszereket alapvetően alacsony bekerülési költség és magas üzemeltetési kiadások jellemzik, amelyek azonban lehetővé teszik a célpontok folyamatos megfigyelését, majd pontos megsemmisítését, amely így ideálissá teszi őket a célzott likvidálási programok megvalósításához.

A célzott likvidálások történetének vizsgálatából egyértelműen látszik, hogy ez az állami magatartás egyáltalán nem tekinthető újkeletűnek, hiszen azt az államok több mint ezer éve alkalmazzák. A modern célzott likvidálások nem is kizárólag abból a szempontból különlegesek, hogy azokat főként fegyveres, pilóta nélküli repülőgépekkel hajtják végre, hanem az, hogy azokra – bizonyos kivételektől eltekintve – egy átfogó állami politika keretében kerül sor, amelyek sok áldozattal járnak és amelyeket az államok gyakran megfelelő jogi és politikai érvekkel is megpróbálnak alátámasztani. A célzott likvidálások igazolására alkalmazott érvek közül kiemelés érdemel az az önvédelmi narratíva, amellyel az államok eddig szinte valamennyi célzott likvidálás esetében éltek és amely egyfajta legitimitást hivatott biztosítani a műveleteknek. Másfelől az államok részéről az is jellemző, hogy a célzott likvidálásokat fegyveres konfliktusos szituációba helyezik el, amelyből a humanitárius nemzetközi jog alkalmazási kötelezettsége is következik ezekre az immáron katonai akciókra. A célzott likvidálások tekintetében nem aktív államok jogi álláspontjának megállapítása szempontjából az érdekegyezőség miatt a terrorizmus elleni küzdelemben végrehajtott akciók nem kecsegtetnek túl sok reménnyel, azonban az ilyenek nem tekinthető, első modern államközi célzott likvidálás arra is rámutatott, hogy az államok ilyenkor sem foglalnak egyértelműen állást, ezzel is növelve későbbi mozgásterüket hasonló kérdésekben.

A határon átnyúló elemmel rendelkező célzott likvidálások jogszerűségi vizsgálatának első és legfontosabb állomása a kérdés *jus ad bellum*, azaz az erőszak alkalmazását kivételesen lehetővé tevő jogalapok oldaláról történő vizsgálata. Elsőként rögzítendő, hogy a modern nemzetközi jog abból a premisszából indul ki, hogy az államközi erőszakalkalmazás jogellenes, amely norma nem csak szerződéses és szokásjogi természetű, hanem a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályának szintjét is elérte. A *jus cogens* norma tartalmát tekintve álláspontom szerint egy szűkebb meghatározással kell dolgozzunk, nevezetesen a nem konszenzuális, univerzális nemzetközi szervezeten kívüli és nem önvédelemből alkalmazott erőszak tilalmával. E korlátozásra az erőszaktilalom alóli „kivételek” jogi természetéből adódó problémák miatt van szükség.

Az erőszak tilalma alól a nemzetközi jog jelen pillanatban három kivételt ismer, úgymint az érintett állam hozzájárulását az ENSZ BT felhatalmazását, valamint az önvédelem természetes jogát. A célzott likvidálások esetében elméletben bármely kivétel alkalmazható lehet, azonban ezek közül a gyakorlatban csak két jogalap jelenik meg. Számos célzott likvidálásra az érintett állam hozzájárulásával került és kerül sor a mai napig, azonban tudunk olyan államról is, amely élt a hozzájárulás visszavonásának lehetőségével. A hozzájárulás mint jogalap kiemelkedő jelentőségét mutatja, hogy a terrorizmus elleni küzdelemben végrehajtott célzott likvidálásokhoz adott hozzájárulások jogszerűségét kevésbé lehet megkérdőjelezni a népen önrendelkezési joga alapján és a terület feletti hatékony ellenőrzés sem egy abszolút értelemben vett követelmény az ilyen műveletek során. A Biztonsági Tanács az értekezés elkészítéséig nem adott felhatalmazást célzott likvidálásokra, sőt a terrorizmus elleni küzdelem keretében elfogadott határozatok is inkább tekinthetőek a konstruktív kétértelműség példáinak vagy pedig egyfajta szimpátia nyilvánításnak, mint valódi felhatalmazásnak az erőszak alkalmazására. Az önvédelem természet joga szintén kiemelkedő jelentőséggel rendelkezik a célzott likvidálások területén ugyanis számos állam erre a jogalapra alapítja akcióinak *jus ad bellum* jogszerűségét. E tekintetben mindenképpen fontos aláhúzni, hogy az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság főként a megelőző önvédelem és a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem lehetőségének túlzottan kiterjesztő értelmezése miatt olyan *policy*-t folytat, amely megnöveli a célzott likvidálások *jus contra bellum* legalitási kockázatát, ugyanakkor ez nem jelenti egyben azt is, hogy e két állam által elkövetett műveletek minden esetben jogellenesek lennének, ezeket ugyanis esetről-esetre kell elbírálni. Izrael esetében viszont lényegesen egyszerűbb a helyzet, ugyanis a megszállt területeken végrehajtott akciókra nem vonatkozik az erőszak tilalma, így a célzott likvidálások *jus ad bellum* nem lehetnek jogellenesek. Végül, de nem utolsó sorban a téma szempontjából az egyik legkiemelkedőbb jelenség az államok által gyakorolt

konstruktív kétértelműség, amely saját későbbi mozgásterük kiszélesítése érdekében homályosítja el az akciókra vonatkozó nemzetközi jogi normák tartalmát.

Egy célzott likvidálás nem csupán az államközi erőszaktilalom jogi normáját képes megsérteni, hanem a célszemély élethez való jogát, így az akciókat az emberi jogok nemzetközi rendszerének fényében is vizsgálni szükséges. Elsőként mindenképpen rögzíteni szükséges, hogy az Emberi Jogi Bizottság 36. sz. Értelmező Iránymutatása által a *jus ad bellum* jogszerűséghez kapcsolt emberi jogi legalitás alapvetően rúgná fel az emberi jogok nemzetközi rendszere és a humanitárius nemzetközi jog alkalmazhatósága között fennálló *lex specialis* jogelvet és számos egyéb problémát is szülne, így bármilyen nemes szándék vezette is az EJB-t e dogma megalkotása során, az alkalmazhatatlan a hatályos nemzetközi jog rendszerében. Az emberi jogok nemzetközi rendszerének szabályai minden olyan célzott likvidálás esetében alkalmazandóak, amelyek nem kapcsolódnak egy fegyveres konfliktushoz. Tekintve, hogy az államokat az emberi jogi szerződésekből és a nemzetközi szokásjogból folyó negatív, tiszteletben tartási kötelezettségei saját területükön kívül is kötik, a célzott likvidálás akkor lesz jogszerű, ha az nem minősül az élettől való jog önkényes megsértésének. A legfontosabb ebből fakadó következtetés az, hogy az államok leggyakrabban alkalmazott célzott likvidálási gyakorlata, miszerint előre kiválasztott személyeket egy listára helyeznek, majd ezeket a személyeket aztán további egyedi vizsgálat nélkül ölik meg az emberi jogok nemzetközi rendszerének fényében jogellenes, ugyanis az ilyen műveleteket jogszerűen csak akkor lehet bevetni, ha a célszemély küszöbön álló fenyegetést jelent mások életére és más mód nincs a fenyegetés elhárítására. Ebből adódóan tehát minden esetben egyedi mérlegelés alapján engedélyezhető egy célzott likvidálás az emberi jogi rezsim alapján, példának okáért egy öngyilkos merénylő jelentette küszöbön álló fenyegetéssel szemben. A legalitás azonban ilyenkor sem biztosított, különösen ha figyelembe vesszük, hogy az emberi jogok nemzetközi rendszerének szabályai alapján az akcióval egyáltalán nem, vagy csak rendkívül szűk körben járhat járulékos veszteség.

A célzott likvidálásokat végrehajtó államokkal szemben bár elméletileg lehetőség lenne fellépni és – ahol erre lehetőség van – akár reparációs igényeket is érvényesíteni ezek azonban jelentős eljárásjogi akadályokba ütköznek, vagy azért mert az államok nem részesei a felülvizsgálatot biztosító nemzetközi szerződéseknek, vagy pedig azért, mert a fórumok valószínűleg nem állapítanák meg a célzott likvidálást kivitelező állam joghatóságát egy művelet során.

Az élethez való jog önkényes megsértésének vizsgálatát fegyveres konfliktusok esetében a *lex specialis* humanitárius nemzetközi jog szabályai szerint kell megítélni. Az állami gyakorlat elemzése azt mutatja, hogy célzott likvidálásokra sor került már nemzetközi és nem nemzetközi fegyveres összeütközések esetében egyaránt, nem beszélhetünk azonban egy globális terrorizmus elleni háborúról, amelyben bármilyen eszköz, így a célzott likvidálás is korlátok nélkül megengedhető. A terrorizmus elleni küzdelemben – államnak való betudás hiányában – alapvetően nem nemzetközi fegyveres konfliktusokról beszélhetünk, ilyen áll fenn Izrael, illetve a Hamas katonai szárnya között és az Egyesült Államok és számos fegyveres csoport között, mint például az AQAP vagy a Talibán. Az Egyesült Királyság az Iszlám Állam nevű terrorszervezettel szemben szintén egy nem nemzetközi fegyveres konfliktus részese volt, amely keretében célzott likvidálásokat is végrehajtott. Nemzetközi fegyveres összeütközés keretében a kifejezés modern értelmében csak Irán és az Egyesült Államok között került sor célzott likvidálásra. Mindez azonban gyakran másképpen képződik le az államok saját jogi meggyőződésében, amelynek okát abban találjuk, hogy azok minél szélesebb személyi kör, minél egyszerűbb támadhatóságát tegyék lehetővé, amelyből gyakorta nem csak a konfliktusminősítésre, de még az abban résztvevő felekre vonatkozó tévedések következnek.

A célzott likvidálásoknak mindenkor meg kell felelniük a humanitárius nemzetközi jog alapelveinek, amelyek mindegyik konfliktus típusban irányítják a hadviselő felek magatartásait.

Egyfelől minden katonai akciónak szükségesnek kell lennie egy katonai cél elérése érdekében, továbbá különbséget kell tenni civilek és harcosok között, ahol előbbiek csak akkor és annyiban támadhatóak amennyiben közvetlenül részt vesznek az ellenségeskedésben. A célzott likvidálások szempontjából hangsúlyosabb nem nemzetközi fegyveres konfliktusokban nem létezik a bárhol és bármikor támadható kombattánsi vagy harcosi kategória, így itt legfeljebb folyamatos harci funkcióval rendelkező személyekről beszélhetünk. E kategória alkalmazása növekvő támogatottságot élvez az állami gyakorlatban. Kiemelendő, hogy a katonai akciókból eredő várható katonai előnynek meg kell haladnia a támadással járó, észszerűen bekövetkező járulékos veszteség mértékét, amely így szabadabb kezet ad az államoknak az emberi jogi rendszerben megismert járulékos veszteség felfogásnál. Végül, de nem utolsó sorban egy katonai akció, így a célzott likvidálás sem okozhat szükségtelen szenvedést a célszemélyeknek.

A célzott likvidálások vonatkozásában számos olyan kérdés merülhet fel, amely beárnyékolhatja egy művelet legalitását. Egyfelől az akciót nem lehet alattomban vagy hitszegéssel, például civil ruhába bújva végrehajtani – legalábbis ami a nemzetközi fegyveres konfliktusokat illeti. Másfelől az államok által alkalmazott megoldások, mint a dupla támadás vagy a viselkedésminták, vagy egyéb ismertetőjegyek alapú támadások gyakorta jogellenesek lesznek a fenti szabályok óhatatlan sérelme okán. Végső soron érvelhetünk úgy is, hogy például a dupla támadások akciók *ab ovo* ellentétesek a hadijogból fakadó elővigyázatossági követelménnyel. Ezzel szemben viszont vannak olyan alkalmazott megoldások, amelyek védelmi funkciót töltenek be, azonban a hatályos nemzetközi jogban nem rendelkeznek megfelelő beágyazottsággal, így azt az államok legfeljebb *policy* vagy más alapon követik, úgy mint az elfogás előnyben részesítése az öléssel szemben. Bár a célzott likvidálást önmagában nem tiltja semmi a humanitárius nemzetközi jogban, a fentiekből látszik, hogy az mégis számos ponton ütközhet akadályokba még fegyveres konfliktusok esetén is.

A fentieket összegezve az a következtetés vonható le, hogy a célzott likvidálás egy olyan katonai vagy titkosszolgálati akció, amely esetenként teljes mértékben a jog által megengedhető magatartások peremén helyezkedik el, amely bár szűk körben, de lehet jogszerű, az azt kivitelező államok jogi meggyőződéséből fakadó gyakorlatuk azonban az esetek jelentős részében átbillentí az egyensúlyt és a műveletet az illegálitás szakadékába taszítja.

A célzott likvidálásokra általában egyfajta felelősségi vákuumban kerül sor, amely azt jelenti, hogy mindeddig a műveleteket végrehajtó államok és személyek elkerülték a jogellenes akciók miatti felelősségre vonást. E felelősségre vonásra azonban elméletileg lehetőség van mind nemzetközi, mind pedig nemzeti bírói fórumok előtt. Ami a nemzetközi bírói fórumokat illeti a Nemzetközi Bíróság előtti eljárás minden célzott likvidálást kivitelező állam esetében a kérdéses állam politikai akaratától függ, ez azonban nem szab gátat egy, a nukleáris fegyverek legalitásához hasonló tanácsadó vélemény kiadásának. A Nemzetközi Büntetőbíróság előtt háborús bűncselekmény, emberiség elleni bűncselekmény és agresszió miatt is sor kerülhet a felelősségre vonásra, azonban a nagyhatalmak itt is képesek politikai akaratukkal blokkolni a testület eljárást. Mindenesetre a bíróság az afganisztáni és palesztinai célzott likvidálások esetében is esélyt kap az értekezéssel érintett kérdések egy részének megválaszolására. Az emberi jogi fórumok szempontjából az Egyesült Államokkal szembeni az emberi jogok amerikai rendszerében kötelező erejű bírói felülvizsgálatnak nem lehet helye, az európai államok viszont könnyen az Emberi Jogok Európai Bírósága elé kerülhetnek az ilyen programokban való részvételük folytán. Bár a bíróság valószínűleg megtagadná a kérdések elbírálását az akciókat megvalósító állam joghatóságának hiányára hivatkozva, azonban ez a következtetés az EJEB legújabb esetjogát figyelembe véve enyhültni látszik. Mindenesetre az EJEB előtt hamarosan sor kerülhet célzott likvidálások bírói felülvizsgálatára.

Tekintettel arra, hogy eddig nem volt lehetőség a célzott likvidálások nemzetközi bírói fórumok előtti felülvizsgálatára, és ennek valószínűsége a jövőben sem a legmagasabb, a felelősségi vákuum kitöltéséhez a nemzeti bíróságok általi felülvizsgálatra is szükség lehet. A nemzeti bíróságok általi felülvizsgálatot alapvetően két nagy csoportja oszthatjuk. Közvetlen a bírósági felülvizsgálat abban az esetben, ha arra a célzott likvidálást végrehajtó államban kerül sor és a felülvizsgálat a művelet legalitását érinti. Ezzel szemben közvetett a felülvizsgálat akkor, ha a fenti konjunktív feltételek közül akár egyik nem teljesül. Közvetlen bírósági felülvizsgálatra eddig az Egyesült Államokban és Izraelben került sor. Míg az Egyesült Államok bíróságai különböző elkerülési doktrínák alkalmazásával meggátolták és valószínűsíthetően a jövőben is gátolni fogják a célzott likvidálások közvetlen felülvizsgálatát, addig Izraelben a program érdemi felülvizsgálata is megtörtént, bár az ítélet gyakorlati végrehajtásához erőteljes kételyek fűződnek. A közvetlen felülvizsgálatra az Egyesült Királyságban, Németországban és Pakisztánban is sor került, valamint Hollandiában és Olaszországban vannak folyamatban lévő ügyek. Az Egyesült Királyság bíróságai az Egyesült Államokhoz hasonlóan egy elkerülési doktrína alkalmazása mellett döntöttek, Németországban viszont érdemében is felülvizsgálták a kérdést, azzal, hogy a jemeni drón-támadások ügyében harmadfokon eljáró fórum egy nagyon tág mozgásteret állapított meg a kormánynak a kül- és biztonságpolitikai döntések meghozatalában, amely nagyjából egyenértékű azzal, mintha nem is mondott volna semmit a kérdéstről. Egy pakisztáni bíróság ezzel szemben túl messzire ment és már-már önmaga szeretett volna politikaformáló tényező lenni. A nemzeti bíróságok előtti felülvizsgálat közvetett esetének egyik jövőbeni lehetőségét a katonai magánvállalatok célzott likvidálásokban betöltött szerepe adhatja. A nemzeti bíróságok előtti felülvizsgálat nem csak abból a szempontból jelentős, hogy ezáltal lehetőség van a célzott likvidálási programok korlátok közé szorítására, vagy megtiltására, de a bíróságok ítéletei eszközül hívhatók a nemzetközi szokásjog normáinak meghatározásakor és mint állami szervek ezek is alakíthatják azokat.

IV. A munka témaköreiből készült publikációk jegyzéke

Az értekezés témakörében az alábbi publikációkat készítettem egyéni- és társszerzőgben:

1. KIS KELEMEN Bence: Human Shielding, Subjective Intent and Harm to the Enemy. *Conflict & Security Law*. 25. (2020) 537-564. o.
2. KIS KELEMEN Bence: Emberi jogok a gázai kerítés árnyékában – Elemzés az Izraeli Legfelső Bíróságnak a tömegtüntetésekre alkalmazandó joganyaggal kapcsolatos döntéséről. *Fundamentum* 23. (2019) 95-108. o.
3. KIS KELEMEN Bence: Humanitárius intervenció? Az Egyesült Államok 2017-2018-as szíriai légitámadásainak *jus ad bellum* elemzése. In KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – PÁNOVICS Attila (szerk.): *Ünnepi tanulmánykötet Brubács János 80. születésnapja tiszteletére*. PTE ÁJK, 2019. 135-155. o.
4. KIS KELEMEN Bence: A célzott likvidálás az emberi jogok nemzetközi rendszerének tükrében. *Fundamentum*, 2018/1. sz. 30-40. o.
5. KIS KELEMEN Bence: Az élő pajzs és a humanitárius nemzetközi jog, avagy átütheti-e a katonai szükségesség a humanitás elvének pajzsát? In BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Publikon Kiadó, 2018. 147-164. o.
6. KIS KELEMEN Bence: Célzott likvidálás – fogalmi dilemmák. In MÁRTON Mónika (szerk.): *Studia Iuvenum Iurisperitorum* 9. PTE ÁJK. 2018. 265-282. o.
7. KIS KELEMEN Bence: Drónok háborúja (1.) A dróntámadások *jus ad bellum* jogszerűségi vizsgálata. *Honvédségi Szemle*, 2018/1. sz. 70-82. o.
8. KIS KELEMEN Bence: Drónok háborúja (2.) A dróntámadások jogszerűségének vizsgálata a humanitárius nemzetközi jog és az emberi jogok tükrében. *Honvédségi Szemle*, 2018/2. sz. 16-29. o.

9. KIS KELEMEN Bence: Targeted killing, armed drones and the international law of use of force. *Scientific Proceedings of Guram Tavartkiladze Tbilisi Teaching University* 8. (2018) 15-26. o.
10. KIS KELEMEN Bence: Targeted Killings and Human Rights Law. *Hungarian Yearbook of International Law and European Law* 6. (2018) 245-259. o.
11. DAKA Marija – KIS KELEMEN Bence: Extraterritorialitás az emberi jogi bíróságok gyakorlatában. *Jura*, 2017/1. sz. 207-218. o.
12. KIS KELEMEN Bence: Gondolatok a *jus ad bellum* köréből a célzott likvidálás tükrében. *Közjogi Szemle*, 2017/3. sz. 76-83. o.